

طراحی و اعتبار سنجی الگوی مطلوب برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه مبتنی بر اسناد بالادستی^۱

حمیدرضا کرمی دورودخانی، اسماعیل کاظم‌پور^{۱*}، جعفر قهرمانی^۱
دانشجوی دکتری گروه برنامه‌ریزی درسی، واحد مرند، دانشگاه آزاد اسلامی، مرند، ایران
^۲ دانشیار گروه برنامه‌ریزی درسی، واحد تنکابن، دانشگاه آزاد اسلامی، تنکابن، ایران
^۳ استادیار گروه مدیریت آموزشی، واحد مرند، دانشگاه آزاد اسلامی، مرند، ایران

چکیده

هدف پژوهش حاضر، طراحی و اعتبار سنجی الگوی مطلوب برنامه‌ریزی درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه با تأکید بر اسناد بالادستی (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش-برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران) است. مطالعه حاضر براساس هدف، کاربردی، و از منظر روش پژوهش از نوع آمیخته (کیفی- کمی) است. روش تحقیق در حوزه کیفی، روش داده‌بنیاد با رویکرد نظام‌مند با استفاده از روش مصاحبه نیمه ساختار یافته با خبرگان و در حوزه کمی، روش توصیفی با پیمایش نظرات متخصصان با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته چند گویه‌ای لیکرت بوده و مشارکت کنندگان پژوهش حاضر در بخش کیفی؛ شامل منابع علمی، مقالات، پیشینه، تجارب جهانی، مبانی نظری، خبرگان و استادان حوزه علوم تربیتی، به‌ویژه برنامه‌ریزی درسی و متخصصان ذیربط در سطح کشور؛ که علاوه بر رشته تحصیلی، دارای دانش و آگاهی، تالیف، مقاله، کتاب، تجربه عملی و آشنایی در زمینه موضوع مربوطه داشتند؛ با رعایت کفایت نظری، تعداد ۱۰ نفر از مشارکت کنندگان خبرگان است؛ که با استفاده از روش نمونه‌گیری نظری ملاک محور، به‌عنوان نمونه پژوهش تعیین گردید. جامعه آماری پژوهش در بخش کمی؛ کلیه معلمان مدارس متوسطه (شامل مدیران، معاونین، مشاورین و

دبیران) استان گیلان می‌باشند که براساس جدول کرجسی و مورگان تعداد ۳۱۶ نفر به روش نمونه‌گیری تصادفی ساده و خوشه‌ای از پنج منطقه گیلان (شمال، جنوب، شرق، غرب و مرکز) انتخاب شدند. تحلیل کیفی حاصل داده‌های مصاحبه خبرگان با استفاده از کدگذاری سه مرحله‌ای (باز-محوری-انتخابی) به روش داده‌بنیاد انجام گرفت که در نهایت مقولات (مؤلفه‌ها) به دست آمده در شش طبقه شرایط علی، پدیده مرکزی، راهبردها، عوامل زمینه‌ای، عوامل مداخله‌گر و پیامدها طبقه بندی شدند و در تحلیل کمی داده‌ها ضمن بهره‌گیری از روش تحلیل عامل تاییدی، روش مدل‌سازی معادلات ساختاری نشان داد که عوامل زمینه‌ای و مداخله‌گر توانسته‌اند در تعیین راهبردها نقش تعدیل‌گری ایفا نمایند؛ همچنین شرایط علی، نقشی تعیین‌کننده بر فرایند عناصر دهگانه برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دانش‌آموزان داشته که در نهایت منجر به انتخاب راهبردها و پیامدهای مشخص شده گردیده است. براساس یافته‌های کیفی پژوهش، مؤلفه‌های هدف، محتوا، فعالیت‌های یادگیرنده، ارزشیابی، نقش معلم، منطبق، مواد و منابع یادگیری، گروه‌بندی دانش‌آموزان، مکان یادگیری، زمان یادگیری به‌عنوان عناصر دهگانه برنامه درسی معنوی با الهام و تبعیت از الگوی اکبر کشف و استخراج گردید. و بر اساس یافته‌های کمی پژوهش، درباره میزان توجه معلمان مدارس متوسطه استان گیلان؛ همه مؤلفه‌ها (عناصر ده‌گانه) برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در جامعه مورد مطالعه در حیطه دانش و نگرش بالاتر از حد متوسط میانگین فرضی جامعه مورد مطالعه و در سطح مطلوب ارزیابی شده، اما میزان توجه معلمان مدارس استان گیلان در همه مؤلفه‌های برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در حیطه مهارت و عمل در حد متوسط از میانگین فرضی جامعه مورد مطالعه بوده است. لذا در پژوهش حاضر الگوی برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی از برآزش مطلوب برخوردار بوده و مورد تأیید است.

واژگان کلیدی: طراحی برنامه درسی، اعتبار سنجی برنامه درسی معنوی، رویکرد تلفیقی، دوره متوسطه، اسناد بالادستی

^۱ این مقاله برگرفته از رساله دکتری نویسنده اول (حمیدرضا کرمی دورودخانی) است.

Designing and validating a pattern of spiritual curriculum with integrated approach in high school with emphasis on high-level documents

Hamidreza Karami, Esmail Kazempour, Jafar Ghahramani

¹PhD Student of curriculum Planning Department, Marand branch, Islamic Azad University, Marand, Iran

²Curriculum Planning Department, Tonekabon branch Islamic Azad University, Tonekabon, Iran.

³Curriculum Planning Department, Marand branch Islamic Azad University, Marand, Iran.

Abstract

Spiritual curriculum with integrated approach in high school with emphasis on high-level documents of fundamental change in education - Curriculum - program of Islamic Republic of Iran. present study is based on applied purpose, and in terms of research method is based on mixed type (quantitative and qualitative) ones. The research method in qualitative section includes data- directed with using the sample method data on semi- structured formed with professors and in the field of quantitative one includes educational Sciences, articles, backgrounds fields, worlds experiences, theoretical foundations, experts (the professors of educational Sciences, especially ,Curriculum planning and relevant specialists in the country, with theoretical adequacy; 10 people from the statistical community of experts which were determined as a research sample using criterion-based purposive sampling method. statistical community of research at quantitative section includes all the high school teachers (managers, deputies, consultants and secretaries) in Guilan Province who were 316 teachers that have chosen based on Morgan table using simple and cluster random sampling method from five regions of Guilan (North, South, East, West and center).

Analysis of expert interview data was performed using three-step coding using the foundation data method which at last, the categories (components) obtained elements of the Spiritual curriculum in 6 categories of causal conditions of Central phenomenon, strategies, contextual factors intervening Factors and consequences and in quantitative data analysis, while using the confirmatory factor analysis method, the structural equation modelling method showed that underlying and intervening factors have been able to play a moderating role in determining strategies. Also, causal conditions have played a decisive role in the process of the ten-element of the spiritual curriculum with an integrated approach in learners, which ultimately leads to the selection of some special consequences. these findings were obtained based on the qualitative research finding, objective components, content, Learning activities, evaluation, teacher role, logic, learning materials and resources, students' grouping, learning location and the time of learning as the ten-element of spiritual curriculum with the use of Eker models. based on the quantitative analysis of the research findings, about the regarding the level of attention of high school teachers in Guilan province, all components of the spiritual curriculum with an integrated approach in the study population in the field of knowledge and attitude, as compared to the average level and mean of the hypothetical, is evaluated above the average and was in the appropriate level. However, the level of attention of high school teachers in Guilan provinces in all components of the spiritual curriculum with an integrated approach in the field of skills and practice is moderate; that is the spiritual Curriculum model with an integrated approach has the desired value and is approved by expert.

Key words: curriculum, spiritual curriculums integrated approach upstream document

مقدمه

توسعه است که عمدتاً به دلیل کاستی‌ها و معایب برنامه‌های درسی متداول (رشته محور موضوعی) مطرح شده است. (Ahmadi, 2021).

پژوهش‌های مختلف در علوم تربیتی و علوم رفتاری و روان‌شناسی و علم ارتباطات و الهیات حاکی از آن است که برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی نقش والایی در پذیرش اجتماعی شخصیت مربیان و اساتید به ویژه در جامعه دانش‌آموزان داشته و منجر به شکل‌گیری شخصیت معنوی پایدار در فراگیران شده؛ حال زمان آن رسیده که به این امر اساسی توجه جدی شود چراکه شناسایی مهم‌ترین مولفه‌ها و عناصر موثر در برنامه درسی معنوی؛ فرصت‌ها و موقعیت‌های مناسب برای فعالیت‌های مختلف فرهنگی، هنری، سیاسی، اجتماعی و... در مدرسه فراهم می‌سازند که موجب شکل‌گیری شخصیت فراگیران و کسب مهارت‌ها و نگرش‌های مطلوب در حوزه برنامه درسی معنوی می‌شوند، مدارس با محوریت برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی تسهیل‌کننده یادگیری مفاهیم و مهارت‌های معنوی و در نتیجه تکامل شخصیت معنوی دانش‌آموزان خواهند شد. (Maleki, 2020)

سند تحول بنیادین (Sanad Tahavol, 2011) در فصل پنجم در بخش اهداف کلان، در خصوص ویژگی‌های انسان‌های تربیت یافته مطابق با مولفه‌ها و عناصر برنامه درسی معنوی را با مصادیق ذیل معرفی کرده است: «تربیت انسانی موحد، مومن و معتقد به معاد و آشنا و متعهد به مسئولیت‌ها و وظایف در برابر خدا، خود، دیگران و طبیعت،... و آماده ورود به زندگی شایسته فردی، خانوادگی و اجتماعی بر اساس نظام معیار اسلامی. برنامه درسی ملی (Barname darsi meli, 2011) با اشاره به عناصر پنجگانه (تعقل، ایمان، علم، عمل و اخلاق) در بیان شایستگی‌های اخلاقی در یادگیرنده را مطابق با مولفه‌ها و عناصر برنامه درسی معنوی را با مصادیق ذیل معرفی کرده است: متعهد به ارزش‌های اخلاقی از جمله صدق، صبر، احسان و رأفت، حسن خلق، حیا، شجاعت، خویشتن‌داری، قدر شناسی،

تعلیم و تربیت باید مبتنی بر تمام ابعاد بدنی و روانی، عقلی و عاطفی و وجدان آدمی و قوای مادی و معنوی باشد. استقرار نظام تربیتی مبتنی بر اقتضائات جامعه اسلامی ایرانی مستلزم آن است که تغییرات بنیادین در تمامی ابعاد و مولفه‌های نظام موجود آموزش و پرورش صورت پذیرد. بر این اساس مقتضی است که نظام تربیت رسمی و عمومی در یک بازه زمانی معقول، حرکت‌های تحولی نظام مندی را در راستای تغییر بنیادین آغاز نماید (Sanad Tahavol Boniadin & Barname darsi meli, 2011).

یکی از سوالات اساسی حوزه برنامه درسی آن است که چگونه می‌توان بین یادگیری و رشد دانش‌آموزان در برنامه درسی معنوی نسبت موثر و ثمر بخش برقرار کرد؟ نظام درون رشته‌ای که در طول سالیان متمادی بر فرایند برنامه ریزی درسی سلطه داشت، قادر نبوده به این سوال، پاسخ قانع‌کننده‌ای بدهد؛ زیرا در نظام درون رشته‌ای به نیازهای اساسی دانش‌آموزان و مهارت‌های فردی و اجتماعی توجه کافی نمی‌شود و برنامه درسی مبتنی بر نظام رشته‌ای کارایی لازم را ندارد. در پاسخ به سوال فوق بود که برنامه ریزان درسی، شیوه‌های گوناگون تلفیق را در سازماندهی برنامه‌های درسی طرح نموده و به دفاع از آن برخاسته‌اند. (Hagh-parast, 2016) از طریق نظام درون رشته‌ای (Intra-discipline) هرگز بین محتوای دروس و زندگی دانش‌آموزان رابطه موثر بوجود نمی‌آید و همیشه یک فاصله عظیم بین نظر و عمل برای دانش‌آموزان وجود دارد. به همین دلیل است که برنامه‌های درسی از زندگی فرد فاصله می‌گیرند و نمی‌توانند صلاحیت زندگی را در آنان تقویت نمایند. بنابراین شیوه‌های سازماندهی برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی برای آزادسازی دانش‌آموزان از سلطه مفاهیم علمی و با هدف کسب مهارت‌های زندگی به وجود آمده‌اند. (Adib-manesh, 2018).

برنامه درسی معنوی (Spiritual Curriculum) با رویکرد تلفیقی (Integrated approach) یک نیاز رو به

بین می‌برد. (Shabani, 2022). کیس (Case, 2012). یکی از رایج‌ترین قرائت‌ها از انواع رویکردهای برنامه درسی تلفیقی؛ تقسیم آن به رویکرد میان رشته‌ای، چند رشته‌ای و فرا رشته‌ای می‌باشد. در رویکرد بین رشته‌ای؛ یک مفهوم، مضمون محتوا و مهارت محور سازماندهی برنامه درسی قرار می‌گیرد و از رشته‌ها و مواد درسی مختلف برای توضیح و تبیین آن بهره گرفته می‌شود. در رویکرد چند رشته‌ای؛ یک مفهوم و مضمون مشترک در رشته‌های مختلف به طور جداگانه مورد بررسی قرار می‌گیرد. در رویکرد فرا رشته‌ای؛ مرز بندی‌های رشته‌ای از بین می‌رود و از مضمون‌های وابسته به زمینه‌های واقعی زندگی استفاده می‌شود (Ahmadi, 2021). در آموزش و پرورش ایران استفاده از رویکرد تلفیقی در برنامه ریزی درسی مرحله حساسی را سپری می‌کند. از یک طرف علاقه بسیار زیادی نسبت به تلفیق در افکار و اندیشه‌ها شکل گرفته است و از طرفی دیگر ابهاماتی در مبانی، اصول، مفاهیم و تعاریف آن وجود دارد. ملکی (Maleki, 2020) ادامه این وضع یقیناً مطلوب آموزش و پرورش ایران اسلامی نیست چرا که ممکن است موجب نهادینه شدن برداشت‌هایی از تلفیق شود که اولاً از لحاظ علمی درست تعریف و تبیین نشده باشد، ثانیاً بر محوریت آموزه‌های دین اسلام و بر اساس اسناد بالا دستی (سند تحول بنیادین، برنامه درسی ملی) نظام آموزشی جمهوری اسلامی ایران عملیاتی و اجرایی نشود. (2018, Adib-manesh) همچنین با توجه به اینکه تمامی تحقیقات و پژوهش‌های صورت گرفته در خصوص برنامه درسی معنوی در مدارس و ارائه مدل به صورت کمی انجام گرفته و تحقیق کیفی در این زمینه انجام نشده است. پژوهشگر را بر آن داشت تا ضمن بهره گیری از نظرات صاحب‌نظران و اساتید علوم تربیتی به ویژه برنامه ریزی درسی و مدیریت آموزشی و بررسی مبانی نظری و کلیه منابع علمی کتابخانه‌ای و الکترونیکی، مقالات، پیشینه، تجارب جهانی و الگو و برنامه‌های جهانی، اسناد و مدارک به ویژه اسناد بالا دستی (سند تحول بنیادین و برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران)؛ با طراحی و

رضا، عدالت، قناعت، نوع دوستی و تکریم والدین و معلم در شئون و مناسبات فردی و اجتماعی. راس (Ross, 2022) برنامه درسی با رویکرد تلفیقی به دلیل تاثیرات مهمی که در اثربخشی و کارایی برنامه درسی داشته همواره مورد توجه صاحب نظران حوزه برنامه درسی قرار گرفته است. این اثرات را می‌توان به دو دسته کلی تقسیم نمود: یک دسته تاثیرات بر روی دانش محتوایی و دسته دیگر تاثیرات بر روی نگرش و روش‌های معلمین و متولیان امر است. جیکوبز (Jacob, 2013) نیز در این زمینه شش رویکرد از قبیل: رشته محور (String Axis)، رشته‌های موازی (Parallel String)، واحدهای درسی میان رشته‌ای، الگوی روز تلفیق شده (Integrated Day Pattern) و برنامه کامل را مطرح ساخته است (Mehri-mohamadi, 2019)

منظور از رویکرد تلفیقی به برنامه درسی معنوی عبارت است از سازماندهی مواد یادگیری مشترک یا مهارت‌های معنوی زندگی بر اساس آموزه‌های دین اسلام و اسناد بالادستی نظام آموزشی که برای همه شهروندان ضروری است (Hosseini, 2013). به عبارتی دیگر برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه، برنامه‌ای است که بر محور مسائل و نیازهای واقعی نوجوانان و جوانان سازماندهی شده و می‌کوشد به دانش آموزان دوره متوسطه کمک کند تا یاد بگیرند چگونه در یک زندگی اجتماعی مشارکت کنند و بتوانند فراتر از موضوعات درسی، دانش و مهارت‌های معنوی مربوط به حوزه‌های مختلف و مرتبط با محیط زندگی خود را با محوریت آموزه‌های دینی و اهداف اسناد بالادستی نظام آموزشی جمهوری اسلامی ایران کسب کنند و با یادگیری عمیق‌تر و گسترده‌تر در دانش آموزان نگرش مثبت بوجود آید (Maleki, 2020)

میلر (Miler, 2011) یک پیوستار برنامه درسی تلفیقی (با سه رویکرد چند رشته‌ای (Multidisciplinary Approach) و میان رشته‌ای (Interdisciplinary Approach) و فرارشته‌ای (Aourses Interdisciplinary Approach) ترسیم می‌کند که مرزبندی رشته‌ای را از

(شامل مدیران، معاونین، مشاورین و دبیران) استان گیلان می‌باشند که براساس جدول مورگان از بین ۳۴۰۳ نفر؛ تعداد ۳۱۶ نفر به روش تصادفی خوشه‌ای از پنج منطقه گیلان (شمال، جنوب، شرق، غرب و مرکز) انتخاب شدند. تحلیل کیفی حاصل داده‌های مصاحبه خبرگان با استفاده از کد گذاری سه مرحله‌ای به روش داده بنیاد انجام گرفت که در نهایت مقولات (مولفه‌ها) به دست آمده در شش طبقه عوامل علی، عوامل مداخله‌ای، عوامل زمینه‌ای، عوامل محوری و راهبردها و پیامدها طبقه بندی شدند و در تحلیل کمی داده‌ها ضمن بهره گیری از روش تحلیل عامل تاییدی، روش مدل سازی معادلات ساختاری نشان داد که عوامل زمینه‌ای و مداخله گر توانسته اند در تعیین راهبردها نقش تعدیل گری ایفا نمایند؛ همچنین شرایط علی، نقشی تعیین کننده بر فرایند عناصر دهگانه برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در فراگیران داشته که در نهایت منجر به انتخاب راهبردها و پیامدهای مشخص شده گردیده است. در گام بعدی به منظور اعتبار سنجی کیفی الگوی به دست آمده از داده‌های حاصل از مصاحبه، از قضاوت تخصصی خبرگان بهره گرفته شد. همچنین برای اعتبار سنجی کمی به کمک پرسشنامه محقق ساخته (با نظارت اساتید راهنما و مشاور) با استفاده از روش نمونه گیری تصادفی خوشه‌ای، تعداد ۴۰ نفر از معلمین (شامل مدیران، معاونان، مشاوران، مربیان و دبیران و...) مدارس متوسطه در ۵ منطقه مورد مطالعه استان گیلان؛ از بین ۳۴۰۳ نفر (به کمک جدول مورگان) به عنوان نمونه پژوهش حاضر انتخاب و پیمایش نگرش نمونه مورد مطالعه (معلمین و...) انجام شد. برای اعتباربخشی روایی عناصر (مولفه‌های) برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی، ابتدا تناسب و ضرورت عناصر برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی بر اساس نظرات خبرگان (استادان برنامه ریزی درسی و متخصصان ذیربط) انجام و نتایج آزمون T تک نمونه‌ای برای هر عنصر برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی بالاتر از ۱/۹۶ بوده که نشان می‌دهد وضعیت روایی عناصر برنامه درسی معنوی پژوهش حاضر، بالاتر از سطح

اعتبار سنجی الگوی مطلوب برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه با تاکید بر اسناد بالا دستی، قدمی هرچند ناچیز ولی امیدوارانه در پی حل این چالش یکصدساله آموزش و پرورش بردارد انشاء... که مقبول افتد.

سوالات پژوهش

۱. مولفه‌های موثر برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه در راستای تحقق اهداف اسناد بالادستی نظام آموزشی (سند تحول بنیادین- برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران) کدامند؟
۲. الگوی پیشنهادی برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه در راستای تحقق اهداف اسناد بالادستی نظام آموزشی جمهوری اسلامی ایران کدام است؟
۳. آیا الگوی طراحی شده برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی دارای کفایت و اعتبار لازم است؟

روش پژوهش

مطالعه حاضر بر اساس هدف، کاربردی بوده و از منظر روش پژوهش از نوع آمیخته (کیفی، کمی) می‌باشد. روش تحقیق در حوزه کیفی؛ روش داده بنیاد (به دلیل فقدان پیشینه نظری و نبود پژوهشها و اطلاعات لازم و مرتبط با موضوع تحقیق) با استفاده از روش مصاحبه نیمه ساختار یافته با خبرگان و در حوزه کمی روش توصیفی به جهت پیمایش نظرات متخصصان با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته چند گویه‌ای لیکرت بوده؛ جامعه آماری پژوهش حاضر در بخش کیفی شامل منابع علمی، مقالات، پیشینه، تجارب جهانی، مبانی نظری، متخصصان و خبرگان (استادان حوزه علوم تربیتی، به‌ویژه برنامه‌ریزی درسی و متخصصان ذیربط در سطح کشور) (با رعایت کفایت نظری، تعداد ۱۰ نفر از جامعه آماری خبرگان) است که با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند ملاک محور به‌عنوان نمونه پژوهش تعیین گردید. جامعه آماری پژوهش در بخش کمی کلیه معلمین مدارس متوسطه

میانگین فرضی جامعه مورد مطالعه و در حد مطلوب است. نتایج آزمون آلفای کرونباخ، نسبت پایایی عناصر برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی بالای ۰/۷ بوده و نشان دهنده این است که همه عناصر برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی از پایایی بالایی برخوردارند. لذا روایی و پایایی الگوی برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه در پژوهش حاضر معتبر بوده و از سطح مطلوبیت برخوردار است.

یافته‌ها

سوال اول پژوهش: مهم‌ترین عوامل (مولفه‌ها) برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه در راستای تحقق اهداف اسناد بالادستی نظام آموزشی (سند تحول بنیادین - برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران) کدامند؟

با توجه به یافته‌های پژوهش حاضر؛ مهم‌ترین عوامل (داده بنیاد) برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه در راستای تحقق اهداف اسناد بالادستی نظام آموزشی (سند تحول بنیادین - برنامه درسی ملی) عبارتند از:

عوامل علی (برنامه درسی مبتنی بر آموزه‌های دین اسلام و اسناد بالادستی جامعیت قلمرویی محتوای برنامه درسی معنوی - تجربه کردن مهارت‌های معنوی در فرایند یاددهی، یادگیری - استفاده از محیط‌های یادگیری مختلف در برنامه درسی معنوی - نقش معلم در زمینه کسب شایستگی‌های پایه به عنوان هدایت کننده و اسوه‌ای امین و وسیع - عدالت آموزشی و تربیتی معلمان - برخوردار از معلمان و مربیانی دارای شایستگی‌های اخلاقی و حرفه‌ای - بهسازی و تحول در نظام برنامه ریزی - نقش تعلیم و تربیتی نهاد رسانه مبتنی بر رویکرد مدیریتی نقد پذیر و مشارکت جو - برقراری نظام مدیریت منابع انسانی اسلامی - ارتقای جایگاه علم و علم آموزی برای دستیابی به حیات طیبه (داشتن زندگی مطلوب و ایده آل) - نقش آفرینی در انتخاب آگاهانه زندگی فردی و اجتماعی - انتخاب و التزام آگاهانه و آزادانه نظام معیار

ربوبی - وطن دوستی - ارتقای فزاینده جایگاه تعلیم و تربیت ایران در سطح جهانی - آینده پژوهی - برنامه درسی ملی برخوردار از یافته‌های معتبر علمی و پژوهش - توجه به نقش فعال دانش آموزان در فرایند یاددهی، یادگیری - استفاده از معلمان نوآور و خلاق و آینده نگر متناسب با فطرت الهی انسان - امکان ایجاد درک و اصلاح مداوم موقعیت‌ها در کارکنان و خانواده‌ها توسط معلمان و مربیان - توجه به گروه بندی دانش آموزان - ایجاد زمینه مشارکت و تعامل موثر معلمان، دانش آموزان، خانواده‌ها - ایجاد علم نسبت به فرهنگ و تمدن اسلامی ایرانی و ...)

عوامل زمینه‌ای (توجه به عرصه‌های چهارگانه رشد و آگاهی (سند تحول بنیادین) - توجه به جایگاه فناوری‌های نوین و اثرات استفاده از آن‌ها در برنامه درسی معنوی - درک مفاهیم بهداشت فردی و اجتماعی و مسائل زیست بوم طبیعی و شهری - آموزه‌های بنیادین مهدویت و انتظار - خودارزیاب و پاسخگو بودن در امور فردی و اجتماعی - ظرفیت تصمیم سازی برای نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی - بهره مند از ظرفیت مشارکت عوامل سهیم و موثر طبق مفاد به سند تحول بنیادین - مدرسه صالح به عنوان کانون تعلیم و تربیت و کسب تجربه - توسعه و نهادینه کردن عدالت آموزشی و تربیتی در مناطق مختلف کشور - متعهد به ارزشهای اخلاقی در شئون و مناسبات فردی و اجتماعی - انعطاف و تاکید بر نیازها و تفاوت‌های فردی دانش آموزان - زمینه کسب شایستگی‌ها و مهارت‌های لازم - توجه به گرایشهای فطری دانش آموزان و موقعیت یادگیرنده و اصلاح آنها - تاکید بر سایر محیط‌ها نظیر محیط‌های اجتماعی، طبیعی، اقتصادی، صنعتی و فرهنگی - تاکید بر نقش مدرسه جهت تحقق حیات طیبه (داشتن زندگی)

عوامل محوری (توجه به عناصر پنجگانه برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی - توجه به اهداف سه گانه برنامه درسی معنوی - توجه به مصادیق خودسازی در فراگیران - آشنایی و استفاده از منابع معنوی مختلف - استفاده از روش‌های متنوع ارزیابی برای - سنجش و اندازه گیری مهارت‌ها - ارزشیابی‌های مبتنی بر آموزه‌های دین اسلام

برخورداری از قدرت تصمیم گیری و برنامه ریزی - مبتنی بر ارزش‌های فرهنگی و تربیتی و سازگار با آموزه‌های دینی و... - مبتنی بر مبانی توحید و مبانی اسلامی - مبتنی بر مبانی نظری سند تحول بنیادی نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی - برنامه‌های درسی مبتنی بر یافته‌های علمی و معتبر بشری - برنامه‌های درسی مبتنی بر شایستگی‌های مورد انتظار از دانش آموزان - التزام به اصول ارزش‌های اخلاقی در استفاده از علوم و فناوری‌های نوین - توجه به هویت فردی و اجتماعی دانش آموزان - به کارگیری آداب و مهارت‌ها و سبک زندگی اسلامی)

پیامدها (پرورش مهارت‌های معنوی دانش آموزان - پرورش و تکامل شخصیت معنوی و نظام سالار دینی در فراگیران - تربیت انسانی موحد، مومن و معتقد به معاد و آشنا و متعهد به مسولیت‌ها و وظایف خویش و دیگران - استقرار نظام تعلیم و تربیت اسلامی و تحقق ارزش‌ها و آرمان‌های متعالی انقلاب اسلامی - توانمند سازی دانش آموزان و مدیران و مربیان بر اساس سند چشم انداز ۱۴۰۴ - تجلی بخش فرهنگ غنی اسلامی و انقلابی در روابط و مناسبات با خالق، جهان، خلقت، خود و دیگران - درک مفاهیم اجتماعی، اقتصادی و سیاسی و احترام به قانون در چهارچوب نظام معیار اسلامی - قدر شناسی و درک زیباشناسانه آفرینش الهی - کسب شایستگی‌های پایه و تخصصی - بستر سازی جهت دستیابی به مرجعیت علمی جهان - تربیت یادگیرنده کمال جو و خواستار تعالی مستمر - ارتقای جایگاه نظام تعلیم و تربیت کشور - تحقق بخش حیات طیبه و عدل جهانی و تمدن اسلامی - تقویت و پایداری هویت ملی با تاکید بر تعمیق باورها و ارزش‌های اسلامی، فرهنگ و تمدن اسلام و ایران - تربیت دانش آموزان بر اساس ایمان، عقل و اخلاق - تقویت شناخت خود در دانش آموزان - تقویت شناخت پدیده‌ها و رمز گشایی آنها در دانش آموزان - تقویت مهارت‌های زبان و ادبیات فارسی و عربی و زبان‌های خارجه در دانش آموزان - فطرت گرایی توحیدی و کمک به شکوفایی فطرت الهی دانش آموزان و دستیابی به حیات طیبه - دستیابی دانش آموزان به مجموعه عناصر پنجگانه الگوی

و اسناد بالادستی - اجرای طرح خلاقانه و مبتکرانه (توکل، تفکر، توسل) - آموزش مهارت‌های برنامه درسی معنوی در تمام سطوح و پایه‌های تحصیلی - کرامت ذاتی و اکتسابی انسان و کسب فضایل اخلاقی - رشد و ارتقاء مراتب عقلانیت و... - ارتقای نقش نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی و خانواده و رسانه در رشد و تعالی کشور - برخورداری از دانش‌های پایه و عمومی سازگار با معیار اسلامی - هدایت دانش آموزان در راستای مصالح و چهارچوب نظام معیار اسلامی - توسعه صلاحیت حرفه‌ای و مهارت‌های معلمان - جهت گیری تربیتی بر اساس ساحت‌های ششگانه تربیت - تقویت بنیان خانواده و مدیریت خانواده‌ها - تبیین عناصر پنجگانه برنامه درسی ملی در شبکه مفهومی مرتبط و بهم تنیده - ارزشیابی به عنوان معیار بهبود کاستی‌های یادگیری دانش آموزان - ارزشیابی به عنوان زمینه انتخابگری و رشد و تعالی مداوم دانش آموزان

عوامل مداخله گر (توجه به خصوصیات فردی و هوش و استعداد معنوی دانش آموزان - تاکید بر نقش تربیتی اماکن بومی، ملی و مذهبی - برخورداری از فناوری آموزشی و... - ناظر به ویژگی‌ها، نیازها و فطرت الهی دانش آموزان - شناخت و بسط ظرفیت‌های وجودی دانش آموزان - بهره گیری از مهارت‌های پایه و تخصصی برای شکل دهی هویت حرفه‌ای - بهره گیری آگاهانه از یافته‌های علمی، هنری، فنی، حرفه‌ای و بهداشتی و زیستی - توجه به کارگیری فناوری اطلاعات و ارتباطات و...)

راهبردها (هدفگذاری بر اساس پنج عنصر برنامه درسی ملی و چهار عرصه سند تحول بنیادین - تربیت متریبان مبتنی بر آموزه‌های دین اسلام و اسناد بالادستی - استفاده از راهکارهای اساتید تعلیم و تربیت در حیطه ارزشیابی و سنجش - تدوین و التزام به گزاره‌های ارزشی تعلیم و تربیت بر اساس شرع و قانون ارزش‌ها شامل فلسفه تعلیم و تربیت رسمی و عمومی - توجه توأمان به منافع و مصالح فردی و اجتماعی فراگیران - چشم انداز بر اساس اسناد بالادستی و مبتنی بر نظام معیار اسلامی -

هدف‌گذاری برنامه درسی ملی عرصه‌های چهارگانه سند تحول بنیادین. - ایجاد و تقویت اخلاق و روحیه تلاش و ترحیح منافع ملی بر گروهی و ارزش قایل شدن بر مخلوقات و حفظ محیط زیست).
 در پژوهش حاضر، پس از بررسی منابع علمی و پژوهشی معتبر توسط پژوهشگرو مطالعه دیدگاه‌های صاحب‌نظران و مصاحبه با خبرگان (اساتید برنامه ریزی درسی کشور و متخصصان ذیربط) با استفاده از روش داده بنیاد و تحلیل متون اسناد بالادستی نظام آموزشی (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (مباحث: کلیات، ارزشها، ماموریتها، چشم انداز، هدفهای کلان، راهبردها، هدفهای

عملیاتی) - برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران (مباحث: مبانی، چشم انداز، اصول، رویکرد، هدفگذاری، هدف کلی، شایستگیها، حوزه‌های تربیت و یادگیری، راهبردهای یادگیری، ارزشیابی) مولفه‌های هدف، محتوا، فعالیت‌های یادگیرنده، ارزشیابی، نقش معلم، منطق، مواد و منابع یادگیری، گروه بندی دانش آموزان، مکان یادگیری و زمان یادگیری؛ طبق مقوله بندی قیاسی (جزء به کل) از ریز مولفه‌های پژوهش حاضر استخراج و به عنوان عناصر دهگانه برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه با الهام و تبعیت از الگوی اکر کشف و تبیین گردید. مطابق شکل (۱)

شکل شماره ۱. مدل نهایی و اعتباربخشی شده برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی براساس الگوی اکر

توجه به هر سه بعد دانشی، مهارتی (بینشی) و نگرشی مطابقت و همسویی دارد.

زیرمقوله‌ها و شاخص‌های مقوله (مولفه) محتوای برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی مستخرج (به دست آمده) از مصاحبه خبرگان (اساتید برنامه ریزی درسی کشور و متخصصان ذیربط) و تحلیل متون اسناد بالا دستی (سند تحول بنیادین - برنامه درسی ملی) عبارتند از: توجه به ابعاد مختلف فردی و شخصیتی فراگیران (هوش و استعداد معنوی - هنر و زیبایی شناختی - تعقل و تفکر - اخلاق و معرفت - روح و روان) و...

ویژگی‌های محتوای برنامه درسی معنوی در پژوهش حاضر با نتایج پژوهش‌های؛ (نجفی، کشانی & Najafi, 2012)، (نجفی، سادات رقیب & Kashani, 2012)، (Sadatraghib, 2012)، حسینی و خادمی (Hosseini, 2015)، (Khademi & Adib, 2018)، (manesh, 2013)، حسینی (Hosseini, 2013)، محمدی مهر (Mohamadi-mehr, 2019)، ون (Van, 2011)، تامپسون (Tampson, 2013)، دارای وجوه مشترکی بدین شرح هستند: «تدوین محتوا بر اساس توسعه شایستگی‌های برنامه درسی معنوی (دسترس، ارزیابی و استفاده از مهارت‌ها) پرورش مهارت‌های تفکر انتقادی و حل مسئله، سازماندهی محتوا به روش تلفیق (ادغام مهارت‌های برنامه درسی معنوی در ساختار برنامه، رشته‌های تحصیلی و دروس مختلف) کل نگر (در بردارنده ابعاد مختلف دانشی، مهارتی و نگرشی) الگوی فعالیت محور (اقتباس فعالیت‌های مهارت‌ها از دنیای واقعی به درون محتوای برنامه درسی (زندگی شخصی، اجتماعی، حرفه ای) و طراحی محتوا بر اساس اشکال مختلف (چاپی، الکترونیکی)»

زیرمقوله‌ها و شاخص‌های مقوله (مولفه) فعالیت‌های یادگیرنده برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی مستخرج (به دست آمده) از مصاحبه خبرگان (اساتید برنامه ریزی درسی کشور و متخصصان ذیربط) و تحلیل متون اسناد بالا دستی (سند تحول بنیادین - برنامه درسی ملی) عبارتند از: تجربه کردن مهارت‌های مختلف

سوال دوم پژوهش؛ الگوی پیشنهادی برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه در راستای تحقق اهداف اسناد بالادستی نظام آموزشی جمهوری اسلامی ایران (سند تحول بنیادین - برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران) کدام است؟

زیر مقوله‌ها و شاخص‌های مقوله (مولفه) هدف در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی مستخرج (به دست آمده) از مصاحبه خبرگان (اساتید برنامه درسی کشور و متخصصان ذیربط) و تحلیل متون اسناد بالا دستی (سند تحول بنیادین - برنامه درسی ملی) عبارتند از: ابعاد مختلف رشد و آگاهی فراگیران در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی با توجه سند تحول بنیادین - توجه به عناصر پنجگانه برنامه درسی ملی در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی - توجه به فرایند برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی - توجه به مراتب برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی (رشد و ارتقای ابعاد مختلف فراگیران در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی با توجه به ساحت‌های ششگانه تربیت - توجه به اهداف سه گانه برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی - توجه به مصادیق خودسازی و مراقبه نفس در فراگیران در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی - توجه به ابعاد مختلف برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه.

اهداف برنامه درسی در این پژوهش با الگوی طراحی شده توسط حسینی و خادمی (Hosseini & Adib, 2015)، (Khademi, 2015)، ادیب منش (Adib, 2018)، (manesh, 2013)، حسینی (Hosseini, 2013)، حق پرست، (Hagh-parast, 2016)، احمدی (Ahmadi, 2021)، ملکی (Maleki, 2020)، نلسون (Nelson, 2014)، شائو (Shau, 2016) دارای نکات مشترکی بدین شرح هستند: پرورش یادگیرندگان مادام العمر، مستقل، نقاد، فعال و خلاق و حل کننده مسئله. وجوه مشترک اهداف برنامه درسی پژوهش‌های فوق الذکر با هدف برنامه طراحی شده پژوهش حاضر، پرورش شایستگی‌های برنامه درسی معنوی (دسترس، مهارت‌ها، ارزیابی مهارت‌ها و منابع مهارت‌ها، استفاده کارآمد و موثر از مهارت‌ها) با

نقش معلم در پژوهش حاضر با نقش معلم در پژوهش حسینی و خادمی (Hosseini & Khademi, 2015) از لحاظ صلاحیت‌های حرفه‌ای و ویژگی‌های شخصیتی مشابه‌اند و لیکن در پژوهش‌های حسینی و خادمی (Hosseini & Khademi, 2015) اشاره صریحی به نقش دانش تخصصی معلمان نشده است. در پژوهش ون (Van, 2011)، شائو (Shau, 2016)، نلسون (Nelson, 2014) و خرام (Kharam, 2011) پرورش معلم دارای سواد مهارت‌های برنامه درسی معنوی و یادگیرنده مادام‌العمر مد نظر است که با بعد صلاحیت‌های حرفه‌ای معلمان و مربیان، پژوهش حاضر مطابقت و همسویی دارد.

زیرمقوله‌ها و شاخص‌های مقوله (مولفه) ارزشیابی برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی مستخرج (به دست آمده) از مصاحبه خبرگان (اساتید برنامه ریزی درسی کشور و متخصصان ذیربط) و تحلیل متون اسناد بالا دستی (سند تحول بنیادین- برنامه درسی ملی) عبارتند از: توجه به انواع ارزشیابی در فرایند یاددهی، یادگیری در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی - استفاده از روش‌های نوین سنجش و اندازه‌گیری مهارت‌ها در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی) - اندازه‌گیری مهارت‌های برنامه درسی معنوی بر اساس استانداردهای جهانی برنامه درسی) - استفاده از راهکارهای خبرگان و اساتید برنامه ریزی و تعلیم و تربیت در حیطه ارزشیابی (تغییر دیدگاه یادگیری از معلم محوری به یادگیرنده محوری) - ارزشیابی از میزان توسعه آموزش معلمان و متولیان امر (میزان توجه به برگزاری دوره‌های آموزش ضمن خدمت) - مشارکت مابین دانش آموزان و معلمان و سایر عوامل اجرایی مدارس و طراحان برنامه درسی در فرایند ارزشیابی).

ویژگی‌های ارزشیابی در برنامه طراحی شده پژوهش حاضر با ویژگی‌های ارزشیابی در برنامه درسی پژوهش‌های گومیک چارو (Gomis-chorro, 2017)، ون (Van, 2011)، حسینی و خادمی (Hosseini & Khademi, 2015)، قاسم پور دهقانی و نصرافهانی

در فرایند یاد دهی، یادگیری در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی- آشنایی و استفاده فراگیران از مهارت‌های نوین و فناوری‌های نو ظهور در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی - تجربه کردن و یادگیری مهارت‌های معنوی - آشنایی، ترکیب و ارزشیابی مهارت‌ها و... فعالیت‌های در نظر گرفته شده برای فراگیران در پژوهش حاضر با یافته‌های پژوهش حسینی و خادمی (Hosseini & Khademi, 2015)، محمدی مهر (Mohamadi-mehr, 2019)، ادیب منش (2018)، حسینی (Adib-manesh, 2013)، احمدی (Ahmadi, 2021)، نجفی، کشانی (Najafi & Kashani, 2012)، سادات رقیب (Najafi & Hagh-parast, 2012)، حق پرست (Sadatraghib, 2012)، گومیک چارو (Gomis-chorro, 2017)، شائو (Shau, 2016)، دارای وجوه اشتراکی بدین شرح هستند: «درگیر کردن و مشارکت فراگیران در مهارت‌های اساسی برنامه درسی معنوی مانند فنون دسترسی به مهارت‌ها، ارزیابی از مهارت‌ها و منابع مهارت‌ها، استفاده کارآمد و موثر از مهارت‌ها، ادغام مهارت‌های برنامه درسی معنوی در سایر جنبه‌های یادگیری، فعالیت‌های پژوهشی می‌باشد.»

زیرمقوله‌ها و شاخص‌های مقوله (مولفه) نقش معلم برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی مستخرج (به دست آمده) از مصاحبه خبرگان (اساتید برنامه ریزی درسی کشور و متخصصان ذیربط) و تحلیل متون اسناد بالا دستی (سند تحول بنیادین- برنامه درسی ملی) عبارتند از: توجه به ارکان آموزش معلمین و مربیان در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی- توجه به توسعه صلاحیت حرفه‌ای و تخصصی معلمان در مهارت‌های برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی- آشنایی و برخورداری معلمین از مهارت‌های لازم در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی- توجه به مفاهیم و مصادیق تربیت فراگیران در ارتباط با مهارت‌های برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی مبتنی بر آموزه‌های دین اسلام و اسناد بالادستی.

از: استفاده از مواد و منابع مختلف در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه (در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی) - توجه به منابع انسانی در جهت کسب مهارت‌های برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی (توجه به منابع انسانی) - به کارگیری خلاقیت و استفاده از ایده‌های جدید توسط معلمان و مربیان در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی (به کارگیری یک طرح خلاقانه یا ایده جدید توسط معلمان و مربیان..

مواد و منابع در نظر گرفته شده در پژوهش حاضر با مواد و منابع در پژوهش حسینی و خادمی (Hosseini & Khademi, 2015)، تامپسون (Tampson, 2013)، لووید (Lloyd, 2013)، محمدی مهر و فتحی و اجارگاه (Mohamadi-mehr & Fathi-vajargah, 2019)، در استفاده از انواع قالب‌های اطلاعاتی مهارت‌ها (پایگاه علمی داده‌ها) شامل قالب‌های چاپی، الکترونیکی، فایل‌های صوتی، فایل‌های تصویری و... مشترک بوده ولی انواع منابع اطلاعاتی در هیچکدام از برنامه‌های پژوهش‌های ذکر شده به طور مستقیم و صریح بیان نشده است، ولیکن تشریح ویژگی‌های مواد و منابع در برنامه درسی پژوهش حاضر مفصل‌تر و با گستره‌ی بیشتری انجام شده است.

زیرمقوله‌ها و شاخص‌های مقوله (مولفه) گروه بندی دانش آموزان برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی مستخرج (به دست آمده) از مصاحبه خبرگان (اساتید برنامه ریزی درسی کشور و متخصصان ذیربط) و تحلیل متون اسناد بالا دستی (سند تحول بنیادین - برنامه درسی ملی) عبارتند از: نتایج و فواید فردی و اجتماعی گروه بندی دانش آموزان در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی (توجه به تاثیرگذاری گروه همسالان و دوستان و محیط تربیتی و موقعیت جغرافیایی و محل زندگی در فرایند یاددهی، یادگیری در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی و... - استفاده از روش یادگیری گروهی و مدل روش تدریس مشارکتی در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی.

ویژگی‌های گروه بندی دانش آموزان در پژوهش

(Ghasempour-dehaghani & Nasre-sfahani, 2012) دارای مطابقت و همخوانی بالایی است؛ از جمله استفاده از انواع ارزشیابی (تشخیصی، تکوینی، پایانی) به کارگیری انواع آزمون‌های کوتاه پاسخ، گسترده پاسخ، پروژه‌ها، ارزشیابی بر اساس سه شایستگی مهم شامل دسترسی، ارزیابی و استفاده از مهارت‌ها بر اساس استانداردهای برنامه درسی.

زیرمقوله‌ها و شاخص‌های مقوله (مولفه) منطق برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی مستخرج (به دست آمده) از مصاحبه خبرگان (اساتید برنامه ریزی درسی کشور و متخصصان ذیربط) و تحلیل متون اسناد بالا دستی (سند تحول بنیادین - برنامه درسی ملی) عبارتند از: توجه به مبانی مختلف برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی مبتنی بر آموزه‌های دین اسلام و اسناد بالادستی (توجه به برگزاری همایش‌ها یی در حوزه برنامه درسی معنوی با مدیریت و همراهی پیشکسوتان و نخبگان معنوی جامعه و... - توجه به محورهای مختلف هویت و تکامل شخصیت فراگیران در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی.

نجفی، سادات رقیب (Najafi & Sadatraghib, 2012) در بیان ویژگی‌های مولفه (عنصر) منطق برنامه درسی معنوی اینگونه توصیف و تبیین نموده است؛ ۱. عنصر منطق، ضرورت یادگیری مهارت‌های برنامه درسی معنوی را تبیین می‌کند و تمام عناصر برنامه درسی معنوی را به هم متصل می‌کند ۲. دلایل ضرورت آموزش مهارت‌های برنامه درسی معنوی را در فراگیران؛ پرورش یادگیرندگانی مادام العمر، دارای مهارت‌های تفکر انتقادی و حل مسئله، شهروندانی آگاه، مسئول و فعال در صحنه سیاست و اقتصاد و فرهنگ می‌باشد (Najafi & Sadatraghib, 2012).

زیرمقوله‌ها و شاخص‌های مقوله (مولفه) مواد و منابع برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی مستخرج (به دست آمده) از مصاحبه خبرگان (اساتید برنامه ریزی درسی کشور و متخصصان ذیربط) و تحلیل متون اسناد بالا دستی (سند تحول بنیادین - برنامه درسی ملی) عبارتند

حاضر با پژوهش‌های حسینی و خادمی (Hosseini & Khademi, 2015)، ملکی (Maleki, 2020)، میلر (Miler, 2011)، نلسون (Nelson, 2014)، گومیک چارو (Gomis chorro, 2017) محمدی مهر و فتحی و اجارگاه (Mohamadi-mehr & Fathi-vajargah, 2019) در زمینه طراحی و اعتبار بخشی الگوی برنامه درسی با رویکرد تلفیقی، به استفاده فراگیران از محیط‌های واقعی مانند کلاس درس، کتابخانه، آزمایشگاه و فضا و محیط‌های طبیعی مانند سالن‌های ورزشی، فرهنگ سراها، سالن آمفی تئاتر و سینما، فضای یادگیری مجازی مشابه بوده و توجه ویژه‌ای شده است.

زیرمقوله‌ها و شاخص‌های مقوله (مولفه) زمان یادگیری برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی مستخرج (به دست آمده) از مصاحبه خبرگان (اساتید برنامه ریزی درسی کشور و متخصصان ذیربط) و تحلیل متون اسناد بالا دستی (سند تحول بنیادین- برنامه درسی ملی) عبارتند از: توجه به زمان و فرایندآموزش مفاهیم و مصادیق مهارت‌های برنامه درسی معنوی در تمام سطوح و پایه‌های تحصیلی-توجه به جایگاه فناوری‌ها و مهارت‌های نوظهور و اثرات استفاده از آن‌ها در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی.

زمان یادگیری در پژوهش حاضر با پژوهش محمدی مهر (Mohamadi-mehr, 2019) در زمینه طراحی و اعتبار بخشی الگوی برنامه درسی با رویکرد تلفیقی دارای تشابهات و تفاوت‌هایی بدین شرح است: در پژوهش محمدی مهر (Mohamadi-mehr, 2019) به کیفیت زمانبندی اشاره شده ولیکن در پژوهش حاضر علاوه بر کیفیت به کمیت زمانبندی نیز توجه ویژه شده است و نتایج یافته‌های پژوهش حاضر؛ حاکی از این است که آموزش هر مولفه برنامه درسی معنوی زمان بر بوده و باید در تمام دوره‌ها و مقاطع تحصیلی و در طول سال تحصیلی در مدارس استمرار و توسعه داشته باشد و زمان مناسب برای آموزش مهارت‌های برنامه درسی معنوی در را در همه سطوح تحصیلی از ابتدایی تا دانشگاه لازم دانسته است. در ضمن در پژوهش حاضر هریک از مولفه‌های مکان و زمان یادگیری به طور جداگانه و مستقل مورد مطالعه و پژوهش قرار گرفته است

سوال سوم پژوهش؛ الگوی طراحی شده برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی، از نظر کفایت و اعتبار

حاضر با پژوهش‌های حسینی و خادمی (Hosseini & Khademi, 2015)، ملکی (Maleki, 2020)، میلر (Miler, 2011)، نلسون (Nelson, 2014)، گومیک چارو (Gomis chorro, 2017) محمدی مهر و فتحی و اجارگاه (Mohamadi-mehr & Fathi-vajargah, 2019) در زمینه طراحی و اعتبار بخشی برنامه درسی با رویکرد تلفیقی دارای شباهتها و تفاوت‌هایی بدین شرح است، در پژوهش حاضر، ویژگی‌های گروه بندی دانش آموزان، با توجه به نیازها، علایق و توانایی‌های فراگیران مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است. در حالیکه؛ ویژگی‌های گروه بندی در پژوهش محمدی مهر با توجه به اهداف یادگیری، محتوا و تعداد فراگیران مورد بررسی قرار گرفته است در پژوهش حسینی و خادمی (Hosseini & Khademi, 2015)، ملکی (Maleki, 2020)، میلر (Miler, 2011)، نلسون (Nelson, 2014)، گومیک چارو (Gomis-chorro, 2017) به طور مستقیم به ویژگی‌های گروه بندی دانش آموزان یا فراگیران اشاره نشده است.

زیرمقوله‌ها و شاخص‌های مقوله (مولفه) مکان یادگیری برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی مستخرج (به دست آمده) از مصاحبه خبرگان (اساتید برنامه ریزی درسی کشور و متخصصان ذیربط) و تحلیل متون اسناد بالا دستی (سند تحول بنیادین- برنامه درسی ملی) عبارتند از: استفاده از فضا و محیط‌های یادگیری مختلف در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه-توجه به عوامل تاثیر گذار فضا و محیط یادگیری فراگیران در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی

مکان یادگیری در پژوهش حاضر با پژوهش حسینی و خادمی (Hosseini & Khademi, 2015)، ادیب منش (Adib-manesh, 2018)، حسینی (Hosseini, 2013)، حق پرست (Hagh-parast, 2016) ایران نژاد (Iran-nejad, 2023)، شعاری نژاد (shoari-nejad, 2023)، ملکی (Maleki, 2020)، قاسم پور دهقانی و نصر اصفهانی (Ghasempour-dehaghani & Nasre- sfahani, 2012) محمدی مهر و فتحی و اجارگاه

بودند که نشان دهنده ضریب همبستگی بالای سوالات با مولفه‌ها و زیر مولفه‌ها است. نتایج بررسی تحلیل عامل تاییدی نشان می‌دهد که ساختار عاملی مربوط به برنامه درسی معنوی با ده عنصر (۱۰ مولفه) (شامل هدف، محتوا، فعالیت‌های یادگیرنده نقش معلم، ارزشیابی، منطق، مواد و منابع، گروه بندی دانش آموزان، مکان یادگیری، زمان یادگیری) از لحاظ مدل یابی معادلات ساختاری و بارهای عاملی مورد تایید قرار گرفت؛ زیرا بارهای عاملی تک تک مولفه‌ها با زیر مولفه‌ها بالای ۰/۵ محاسبه شد که از لحاظ آماری نشان دهنده ارتباط مناسب هر مولفه با مولفه زیر بنایی خودش است. بررسی نگرش معلمان (شامل مدیران، معاونین، مربیان و مشاوران) نسبت به برنامه درسی پژوهش حاضر حاکی از نظر مثبت آن‌ها می‌باشد. زیرا نتایج آزمون T تک نمونه‌ای برای تمام مولفه‌ها و زیر مولفه‌های برنامه بالاتر از ۱/۹۶ بدست آمد و از لحاظ آماری معنا دار است، همچنین بر اساس تحلیل یافته‌های پژوهش حاضر در خصوص میزان توجه معلمان مدارس متوسطه استان گیلان (شامل مدیران، معاونین، مشاوران و دبیران و...) تمامی مولفه‌ها (عناصر دهگانه) برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در جامعه مورد مطالعه در حیطه دانش و نگرش بالاتر از حد متوسط میانگین فرضی جامعه مورد مطالعه و در سطح مطلوب ارزیابی شده است؛ اما میزان توجه معلمان مدارس استان گیلان (شامل مدیران، معاونین، مشاوران و دبیران و...) در تمامی مولفه‌ها (عناصر دهگانه) برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در حیطه مهارت و عمل در حد متوسط از میانگین فرضی جامعه مورد مطالعه بوده است. لذا؛ الگوی برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی از نظر خبرگان (اساتید برنامه ریزی درسی کشور و متخصصان ذیربط) از برآزش مطلوب برخوردار بوده و مورد تایید است.

بحث و نتیجه گیری

در پژوهش حاضر، با توجه به یافته‌های مربوط به سوال نخست؛ عوامل علی، زمینه‌ای، محوری، مداخله گر، پیامدها و راهبردها تبیین و شناسایی شدند. لذا برنامه

بخشی تا چه حد معتبر است؟ برای اعتبار بخشی روایی مولفه‌ها (عناصر) برنامه درسی معنوی، ابتدا تناسب و ضرورت مولفه‌ها (عناصر) برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی بر اساس نظرات خبرگان (اساتید برنامه ریزی درسی کشور و متخصصان ذیربط) مورد بررسی و مطالعه قرار گرفت که نتایج آزمون T تک نمونه‌ای برای هر کدام از مولفه‌ها (عناصر) برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی بالاتر از ۱/۹۶ بوده که نشان می‌دهد وضعیت روایی مولفه‌ها (عناصر) الگوی برنامه درسی پژوهش حاضر بالاتر از سطح میانگین فرضی جامعه مورد مطالعه و در حد مطلوب است. همچنین نتایج آزمون آلفای کرونباخ (نسبت پایایی مولفه‌ها (عناصر) برنامه درسی بالای ۰/۷) بوده و نشان دهنده این است که همه مولفه‌ها (عناصر) برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی از پایایی بالایی برخوردار است؛ به عبارت دیگر روایی و پایایی الگوی برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی از نظر خبرگان (اساتید برنامه ریزی درسی کشور و متخصصان ذیربط) معتبر بوده و سطح مطلوبیت برخوردار است. برای کشف ساختار عاملی موجود بین مولفه‌ها و عناصر (شاخص‌ها) مدل بدست آمده از بخش کیفی، نتایج بررسی تحلیل عامل تاییدی برای مرتبه دوم نشان داد که سوالات پرسشنامه پژوهش حاضر جمعا ده عامل (۱۰ عنصر یا مولفه) را تشکیل می‌دهند و این ده عامل (۱۰ عنصر یا مولفه) در حدود ۹۱/۶۸ درصد واریانس برنامه درسی معنوی تبیین می‌کنند که در واقع نشان دهنده روایی مناسب سوالات (مولفه‌ها) این برنامه درسی است. همچنین تعداد عناصر به اندازه تعداد مولفه‌های مورد انتظار بر اساس مدل مفهومی الهام و برگرفته از الگوی اکر است. بنابراین همانگونه که انتظار می‌رفت برای تبیین مفهوم برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی، در مجموع ۱۱۴ سوال (۱۱۴ شاخص) در ۱۰ مقوله (مولفه) طبقه بندی شده به عبارت دیگر برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی دارای ده عنصر (۱۰ مولفه) و ۱۱۴ شاخص که دارای ضریب همبستگی بالا با مولفه‌ها و زیر مولفه‌ها می‌باشد. زیرا تمامی شاخص‌ها دارای بار عاملی بالای ۰/۵

معلم، ارزشیابی، منطق، مواد و منابع، گروه بندی، مکان یادگیری، زمان یادگیری)؛ اما تفاوت الگوی برنامه درسی معنوی پژوهش حاضر با الگوی اکر در این است که الگوی پژوهش حاضر بر اساس نیاز سنجی مهارت‌های برنامه درسی فراگیران و بر اساس مدل فرایند محور آیزنبرگ و مدل تدریس مشارکتی طراحی شده است. میلر (Miler, 2011) الگوی برنامه درسی را که شامل عناصر انتقال مهارت‌ها و شایستگی‌های برنامه درسی بوده، به منظور تربیت یادگیرنده مستقل و مادام‌العمر در دوره متوسطه طراحی کردند. وجه تشابه برنامه درسی پژوهش‌های مورد اشاره با برنامه درسی الگوی طراحی شده پژوهش حاضر، توسعه مهارت‌های برنامه درسی معنوی در دانش‌آموزان متوسطه، داشتن هدف مشترک، لحاظ کردن اصول مهمی چون مشارکت، تلفیق، رویکرد یادگیری فعال و فراگیر محور در ساختار برنامه درسی می‌باشد، در ضمن پژوهشگر در پژوهش حاضر از استانداردهای برنامه درسی بر اساس الگوی اکر و میلر در پژوهش برنامه درسی خویش از مدل بیگز استفاده نموده اند. در برنامه درسی میلر به عناصر انتقال مهارت‌ها و شایستگی‌های برنامه درسی و رشد مهارت‌های لازم (برای ورود به تحصیلات عالی) و نیز چشم‌انداز برنامه درسی معنوی (آموزشی، عمومی و کاری) توجه ویژه‌ای شده است، ولی در برنامه طراحی شده پژوهش حاضر به طور کلی در قالب انتقال مهارت‌های برنامه درسی معنوی به سایر جنبه‌های یادگیری (تحصیلی، شخصی و عمومی) تاکید شده است. محتوای هر دو برنامه بر اساس مهارت‌ها و شایستگی‌های برنامه درسی معنوی تدوین شده است که برنامه درسی انتقالی میلر در ۴ عنصر (شامل محتوای رشته، نتایج یادگیری، فعالیت‌ها و ارزیابی) و برنامه درسی پژوهشگر در پژوهش حاضر بر اساس الهام و تبعیت از الگوی اکر؛ شامل ۱۰ عنصر طراحی شده است. در ضمن برنامه درسی انتقالی میلر، قابلیت انطباق با هر رشته تحصیلی را داشته و برنامه طراحی شده پژوهشگر در پژوهش حاضر نیز قابلیت انطباق و تلفیق در درون محتوای دروس و رشته‌های تحصیلی مختلف را دارد. بر

درسی الگوی طراحی شده در پژوهش حاضر بر اساس استانداردهای برنامه درسی معنوی و با رعایت ساختار مطلوب برنامه یعنی لحاظ کردن اصول تلفیقی، انعطاف پذیری مشارکتی، یادگیرنده محور و کل‌نگر تدوین شده است. بررسی ادبیات پژوهش حاضر مشخص کرد که الگوی برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه مبتنی بر اسناد بالا دستی، بر اساس استفاده از استانداردها و مدل‌های آموزشی برنامه درسی جهانی طراحی شده‌اند سند تحول بنیادین (Sanad, 2011, Tahavol Boniadin) در فصل پنجم در بخش اهداف کلان، در خصوص ویژگی‌های انسان‌های تربیت یافته مطابق با مولفه‌ها و عناصر برنامه درسی معنوی را با مصادیق ذیل معرفی کرده است: «تربیت انسانی موحد، مومن و معتقد به معاد و آشنا و متعهد به مسئولیت‌ها و وظایف در برابر خدا، خود، دیگران و طبیعت،... و آماده ورود به زندگی شایسته فردی، خانوادگی و اجتماعی بر اساس نظام معیار اسلامی. برنامه درسی ملی (Barname darsi meli, 2011) با اشاره به عناصر پنجگانه (تعقل، ایمان، علم، عمل و اخلاق) در بیان شایستگی‌های اخلاقی در یادگیرنده را مطابق با مولفه‌ها و عناصر برنامه درسی معنوی را با مصادیق ذیل معرفی کرده است: متعهد به ارزش‌های اخلاقی از جمله صدق، صبر، احسان و رأفت، حسن خلق، حیا، شجاعت، خویشتن‌داری، قدر شناسی، رضا، عدالت، قناعت، نوع دوستی و تکریم والدین و معلم در شئون و مناسبات فردی و اجتماعی. اکر (Acker, 2009) بر اساس وجوه مشترک استانداردهای برنامه درسی، مدل چرخه پوشش برنامه درسی را طراحی کردند که با برنامه درسی معنوی طراحی شده پژوهشگر در پژوهش حاضر دارای وجوه تشابه و تفاوت بدین شرح می‌باشد: مدل نهایی چرخه الگوی برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه مبتنی بر اسناد بالا دستی در پژوهش حاضر دارای ۱۰ عنصر (مولفه) بر اساس الهام‌گیری و به کارگیری استانداردهای الگوی برنامه درسی اکر است که عبارتند از: (هدف، محتوا، فعالیت‌های یادگیرنده، نقش

پرسشنامه استفاده شده است.

۳. در پیمایش نگرش برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی فقط از مدارس متوسطه گیلان، آن هم در ۵ منطقه (شمال «آستارا» - جنوب «رودبار» - شرق «لاهیجان» - غرب «فومن» - مرکز «تاحیه دو رشت») نگرش معلمین (شامل مدیران، معاونین، مشاوران و دبیران مدارس متوسطه) آن هم به شکل تصادفی ساده نمونه گیری انجام شده است.

پیشنهادات

۱. با توجه به یافته‌های تحقیق در خصوص نقش و میزان تاثیر گذاری سه حیطه مهم دانش، نگرش و مهارت معلمان بر فرایند آموزش مهارت‌های برنامه درسی معنوی دانش آموزان؛ به مسئولان و متولیان نظام آموزشی کشور پیشنهاد می‌گردد که با به کارگیری معلمانی مبتکر و خلاق و توانمند و آشنا با روش‌های نوین و فعال آموزش مهارت‌های برنامه درسی معنوی فراگیران منطبق بر اسناد بالادستی (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش - برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران) و مبتنی بر فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی و با اتخاذ تدابیر و شیوه‌های لازم، زمینه را برای یادگیری مفاهیم و مصادیق مهارت‌های برنامه درسی معنوی در فراگیران را فراهم نمایند.

۲. با توجه به یافته‌های تحقیق و از آنجا که یکی از بزرگترین معضلات نظام آموزشی کشور ما در فرایند تربیت دانش آموزان، حاکم بودن نظام ارزشیابی متکی بر نمره محوری و مدرک گرایی می‌باشد به این معنی که نظام ارزشیابی موجود ما وسیله‌ای برای اخذ نمره و ارتقا به پایه بالاتر می‌باشد، که این نوع ارزشیابی با این شرایط برای ارزیابی میزان تحقق مهارت‌های برنامه درسی معنوی به هیچ وجه مناسب نظام آموزشی ایران اسلامی نبوده و نیست! لذا به مسئولان و متولیان نظام آموزشی توصیه می‌گردد ضمن تجدید نظر در قوانین و مقررات و دستورالعمل‌های موجود ارزشیابی، نسبت به استفاده معلمان از روش‌های مناسب دیگر مانند روش الگویی،

اساس تحلیل کمی یافته‌های پژوهش درباره میزان توجه معلمان مدارس متوسطه استان گیلان، همه مولفه‌ها (عناصر دهگانه) برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در جامعه مورد مطالعه در حیطه دانش و نگرش بالاتر از حد متوسط میانگین فرضی جامعه مورد مطالعه و در سطح مطلوب ارزیابی شده؛ اما میزان توجه معلمان مدارس متوسطه استان گیلان در همه مولفه‌ها (عناصر دهگانه) برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در حیطه مهارت و عمل در حد متوسط از میانگین فرضی جامعه مورد مطالعه بوده است، که دلایل و علل در حد متوسط ارزیابی شدن حیطه مهارت؛ مولفه‌ها (عناصر دهگانه) برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی عبارتند از: عدم توجه به امکانات لازم و بستر سازی مدارس در جهت آموزش مهارت‌های برنامه درسی معنوی فراگیران، عدم آشنایی و پشتیبانی برخی از مسئولان و متولیان امر تعلیم و تربیت در جهت آموزش مهارت‌های برنامه درسی معنوی فراگیران - عدم آشنایی و توجه برخی مدیران و دبیران و خانواده‌ها در خصوص مهارت‌های برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در فراگیران - عدم وجود تعریف محتوای لازم در کتب درسی دانش آموزان توسط مولفین و برنامه ریزان درسی و...

محدودیت‌های پژوهش

۱. نبود یا کمبود پژوهش مرتبط تحلیل محتوای متون اسناد بالا دستی نظام آموزشی و در خصوص مهم ترین مبانی، ابعاد، عناصر و مولفه‌های برنامه درسی معنوی در اسناد بالادستی به ویژه سند تحول بنیادین و برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران. توسط پژوهشگران و دانشجویان و اساتید دانشگاه‌های ایران.

۲. برای پیمایش نگرش برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی از دیدگاه خبرگان (شامل اساتید برنامه ریزی درسی کشور و متخصصان ذیربط) فقط از ابزار مصاحبه و برای پیمایش نگرش برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی از دیدگاه معلمان (شامل مدیران، معاونین، مشاوران و دبیران مدارس متوسطه) فقط از ابزار

- Spiritual Curriculum Components with a look at Naden's views, Ph.D., 1994, Quarterly Journal of Quantitative Study Quarterly, Gomis chorrorm, S., Morales Fernandes, M.A., Gilar Corbi, R. (2017). Happiness and Values in the Formation of personal Identity in student of the Fifth and sixth Grade at primary school, Universal Journal of Education Research.
- Hagh-parast, Tayebe (2016), Design of the optimal pattern of spiritual curriculum in the school studies of primary school and Its evaluation from the viewpoint of the professor of curriculum and repeated teachers of Guilan, Ph.D Thesis, Azad University of Tehran Unit of Research Sciences.
- Hosseini, Fateme (2013), The possibility of assessing the curriculum with spiritual approach in the secondary school in Mazandaran, Thesis of Master of Art, Payame noor University of Amol Mazandaran.
- Iran-nejad, Parisa (2023), Design of theoretical framework of the spiritual curriculum model in the religious textbooks of the elementary period, Ph.D Thesis, Alborz, Azad University of Karaj.
- Maleki, Hassan (2020), Compilation approach in curriculum, Tehran: Publications of the Parents and Coaches.
- Mehr Mohammadi, Mahmoud (2019), Comment on high school curriculum, general tendency - with convergence in the framework of "soft specialty", research basic research.
- Miller, R (2011) Curriculum Orientations. Theory into practice.
- Mohammadi Mehr, Mojgan, Fathi Vajar-gah, Kourosh (2019), Providing a interdisciplinary integration model in designing curriculum, inter-field interview in the humanities
- Najafi, Mohammad & keshani, Mahdie (2012), Spiritual curriculum for acquiring religious education, the collection of religious education conferences in contemporary society, Tehran: Imam Khomeini Educational
- تشویق دانش آموزان و برقراری ارتباط عاطفی و صمیمانه با دانش آموزان و... جهت تحقق و نهادینه کردن فرایند مهارت‌های برنامه درسی معنوی فراگیران، تشویق نمایند.
۳. با توجه به یافته‌های تحقیق در خصوص نقش شیوه‌های مدیریت بر فرایند آموزش مهارت‌های برنامه درسی معنوی در مدارس به مدیران مدارس پیشنهاد می‌گردد که شیوه‌های مدیریتی که امروزه در مدارس ما اعمال می‌شود تناسب لازم با شرایط و ویژگی‌های نسل جدید را ندارد.. به همین دلیل به مدیران محترم مدارس توصیه و تاکید می‌گردد نسبت به شناسایی کامل ویژگی‌ها و شرایط و نیازهای دانش آموزان و شناسایی روش‌های نوین مدیریتی متناسب با ماهیت تربیت نسل حاضر، در جهت یادگیری و نهادینه سازی مفاهیم و مصادیق برنامه درسی معنوی توسط فراگیران اقدام نمایند.

منابع

- Adib-manesh, Marzban, Liaghat-dar, Muhammad Javad, Nasr Esfahani, Ahmad Reza (2018), Explaining the dimensions and components of the spiritual curriculum based on resources and related texts, Qom: Quarterly Journal of Islamic Azad
- Ahmadi, Parvin (2021), Design and organize content curriculum, An interdisciplinary approach in the compilation curriculum, Tehran: Ayizh publication.
- Akker, V., Gravemeijer, J., McKenney, K., & Nieveen, S. N., (Eds.). (2009). Educational design research. Routledge.
- Barname darsi meli (2011), The Supreme Council of Education, Tehran: Ministry of education
- Chu, S. K. W., Tse, S. K., & Chow, K. (2016). Using collaborative teaching and inquiry project-based learning to help primary school students develop information literacy and information skills. Library & Information Science Research..
- Ghasem-pour, Erfane, Maleki-pour, Ahmad, Zare-sefat, Sadegh (2016), Explaining

- Research, Iran, Hours of Student Studies".
- Secker, J. (2011). A new curriculum for information Literacy, transitional. Transferable- transformational. Cambridge university library .
- Shabani, Zahra (2022), Design and presentation of the community approach to combine curriculum in the field of humanities, Campaign articles of solutions to promote humanities in the country.
- Shoari-nejad, Ali-akbar (2023), Philosophy of Education, Fourteenth Printing, Tehran: Information Publications.
- Wen Su, SH. (2012). The Various Concepts of Curriculum and the Factors Involved in Curricula Making. Journal of language Teaching and Research, vol, 3 No1, pp153-158.
- and Research Institute (Gos's merci on him).
- Nelson M(2016)Religious Education and the Challenge of Democracy in Pakistan,Agust 21-23,pp:481-493
- Ross, j. Todd. (2022). "curriculum integration, learning in a changing world" by Acer press, an imprint of Australian council for Education Research Ltd
- Safi, Ahmad (2016), Elementary Education of the First and Second Secondary School, Tehran: Samt Publications.
- Sanad Tahavol Boniadin Amoozesh & Parvaresh (2011), The Supreme Council of Education, Supreme Council of Cultural Revolution, Ministry of Education of the Islamic Republic
- Saniei, Maryam, Tahmasb-zade Sheykh-lar, Davood, Fathi Azar, Eskandar (2019), Sustainable study of the experiences and perceptions of the primary school teachers of Tabriz city from the compilation curriculum, Scientific Journal of Processing "Curriculum